

Tokovi kulturnega turizma, ki so pričeli po drugi svetovni vojni preplavljati ves svet, so zajeli pred 18 leti tudi Ljubljano. Zaplodili so v slovenskem glavnem mestu klico festivalne misli. Prižgali smo plamenico tvegane pobude, ki je vzniknila v krogu mladega organiziranega turizma v Ljubljani. Že v maju ali juniju leta 1952 smo se v prostorih hotela Bellevue pogovarjali o ljubljanskih festivalskih prireditvah na prostem. V novembru istega leta je bil v okviru Turističnega društva Ljubljana izvoljen poseben festivalni odbor, ki sem mu načeloval kot predsednik, od 1. januarja leta 1955 dalje pa kot prvi direktor Zavoda Ljubljanski festival v organizacijskem sestavu Okrajnega ljudskega odbora oziroma pozneje kot načelnik zavodovega festivalnega oddelka in programski šef. Še so v živem spominu nekatere razvojne značilnosti in nadrobnosti ob teh nedvomno pomembnih kulturno turističnih prireditvah, ki se odtlej pa do današnjega dne stalno ter smiselno dopolnjujejo. Iz leta v leto širijo kulturni sloves slovenske prestolnice doma in v svetu.

Že od prvih začetkov nas je trpinčilo vprašanje: Kje naj bo tisto spodbudno izhodišče, ki naj pomaga uresničiti plemenito zamisel? Znani, sloveči festivali se programsko naslanjajo na to ali ono znamenito kulturno, umetniško ustvarjalno osebnost: salzburska na W. A. Mozarta; bayreutska na R. Wagnerja; edinburska na W. Shakespearea; monakovska na R. Straussa; dubrovniška na M. Držića ter I. Gunduliča itd. Pa Ljubljana?

Svoje optimistične upe smo mogli vezati le na bogate *kulturne samodejne dosežke*, nadalje na visoko stopnjo umetniške poustvarjalnosti naših ansamblov in kvalitetno glasbeno tradicijo Ljubljane. Slovenska filharmonija (njena predhodnica je bila Academia philharmonicorum), deluje npr. že od leta 1702, tj. komaj dve leti po ustanovitvi pariške glasbene in plesne akademije (Académie royale de musique et de danse).

Pa še *turistične* prvine. Trojno pričevanje in spoznanje je predahnilo to pobudo: Ljubljana je stapljalna točka pisanih pokrajinskih črt in oblik; geometrično središče Slovenije; glede na svoje turistično zaledje pa izrazito prehodno ozemlje v turistični ključni poziciji Ljubljanskih vrat, ki povezujejo ves ta svet od alpskega visokogorja v balkansko smer. Zares pokrajinski vtis prave Evrope v malem. Imenitna lega Ljubljane stopnjuje turistično vrednost lepotnega pokrajinskega okrasja.

Ne glede na to smo že pred rojstvom ljubljanskih festivalov trčili na kopico *promislov*: skomigovanje z rameni, cinični nasmeški. Vkljub pesimističnim jecljajem je pogumna misel mladega kulturnega turizma vzplamenela. Alea iacta est! Z razvojnega in programskega vidika bi lahko zajeli svoja razmišljanja o ljubljanskih festivalih v štiri obdobja.

V prvem obdobju (1953) si utira pot prizadevno, dinamično *samorastništvo*. Bolel nas je zoprni kulturno turistični molk. Mar ni to molčanje sililo k vprašanju: Zakaj prav v osrčju Slovenije ta nerazumljiva pasivnost? Zakaj to bedno držanje križem rok? Mar nima slovenska prestolnica gostu, turistu ničesar povedati, ničesar pokazati? I. ljubljanski festival naj prežene ta molk, naj nadomesti pasivno oblomovščino na tem področju s tvegano pobudo. Utrnila se je kopica lepih misli: ta ljubljanski festival naj bi manifestiral s svojimi raznovrstnimi prireditvami in razstavami na splošno kulturno kvalitetno ustvarjalnost: poskrbi naj tudi za pošteno razvedrilo; zamisel o vsakoletnih ljubljanskih festivalih naj nadalje pomaga krepiti kulturno, izobrazbeno stopnjo naših delavcev. Še več. Prerodi naj Ljubljano! Novo življenje naj ji vdihne. Postavi naj jo v eno izmed žarišč mednarodne kulturno turistične dejavnosti. Pribori naj ji salzburski festivalni sloves v jugovzhodnem delu Evrope. Širi in pogloblja naj zanimanje zanjo ter njeno festivalno pričevanje doma in v svetu. Seveda ne čez noč, temveč polagoma, smotrno, previdno. Ljubljanski festival naj bi postal tradicionalna manifestacija kulturne in umetniške ustvarjalnosti na slovenskih in jugoslovanskih tleh. Po njem naj zaslovi Ljubljana med jugoslovanskimi narodi, pa tudi čez državne meje. Festivalna pobuda naj jo preoblikuje v privlačno prireditveno žarišče z mednarodnim prizvokom.

V tem prvem obdobju smo mnogo iskali in tipali. Prevladoval je preblisk preproste enačice: vsega nekaj naj bi bilo, pa četudi bi staknili med klenim zrnjem tudi prgišče plevela. Tako se nam je izmuznil izpod rok značilen programski *nabiralnik*, programski mešanec. Naša tolažba: mnogokje na svetu ubirajo nabiralniško programsko festivalno smer. Tako smo nabutali v programski okvir I. ljubljanskega festivala kar 72 prireditev, ki so privabila 107.000 udeležencev iz vseh delov Slovenije, pa tudi precej inozemcev. Odkritosrčno je treba priznati: v hipertrofiji količine so se dušili prvi nastavki zelene ter iskane kvalitete.

Na prvo razvojno in programsko prelomnico naletimo v drugem obdobju (1954—59). S prenatrpanim, amatersko obarvanim začetnim festivalnim programom se nismo mogli sprijazniti. Iz mrgoleče kvantitete naj bi se izcimila sprejemljivejša programska smer. Zagotovila naj bi nadaljnjim festivalom kvalitetnejši predor. Po daljšem razmišljanju smo se dokopali do spoznanja, da je le v kvaliteti zagotovilo kontinuitete. Količinsko zmešnjavo smo zalučali čez plot. Odsev te dragocene odločitve je bil izrazito umetnostni program II. ljubljanskega festivala (1954), ki pomeni *nestilno* programsko enačico s težiščem na prednostnem izvajanju domačih umetnin v tem obdobju do leta 1959.

V organizacijskem pogledu pa smo že ob II. ljubljanskem festivalu lahko presodili, da terja taka programska zasnova širši organizacijski okvir, saj se morata festivalna kontinuiteta in tradicija zasidrati le ob naslonitvi na širši forum, ki glede na pristojnost ter finančne možnosti lahko krepí nadaljnji razcvit festivalne pobude. III. ljubljanski festival (1955) pomeni namreč razširjeno, realnejšo organizacijsko osnovo. Programsko je bil namreč vraščen v proslavni okvir ob 10-letnici osvobodjene Ljubljane. Ta nova organizacijska osnova je namreč zajeta v obliki posebnega festivalnega zavoda v okviru MLO za glavno mesto Ljubljana. Ta pomembna odločitev priča o zdravem razumevanju za kulturno turistične pogoje in potrebe Ljubljane, saj je bilo s tem dano zagotovilo za kontinuiteto in kvaliteto ljubljanskih festivalov, ki ob tem preraščajo svoj prvotno opredeljeni ožji okvir in se programsko prelivajo v jugoslovanski festivalni koncept vzporedno npr. z dubrovničkim in splitskim. Programski izbor je pritegnil tedaj v svoj krog in kulturno hotenje najodličnejše soliste ter umetnostne in folklorne ansamble Jugoslavije. Združeval je osnovne nosilce umetniške ter kulturne ustvarjalnosti in poustvarjalnosti: dramo, opero, koncerte in folkloro.

Tretje razvojno in programsko obdobje. Za *nestilnim* umetniškim kulturnim festivalnim programom (1954—1959), sktanem iz pisane sestava dramskih, opernih, koncertnih in folklornih prvin, je zablestela prelomna *stilna* festivalna programska podoba, ki prevladuje v osnovi še danes na vsakoletni *pri-druženi nestilni* del dopolnilnih križanskih prireditev. Prelomnico pomeni namreč jesen 1959, ko je zavodov upravni odbor soglasno sprejel predlog pisca tega članka kot takratnega načelnika festivalnega oddelka, naj bi bil program poletnih prireditev od leta 1960 dalje *stilno enotno poudarjen* s težiščem najprej na baletu. Glede na to pomeni VIII.

ljubljski festival 1960 ob sočasni zvezi s prvim posvetom naših baletnih umetnikov in s prvo razstavo o jugoslovanskem baletu v bistvu I. baletni festival Jugoslavije. Jesen leta 1960 pa prinaša *stilno* programsko dopolnitev v okviru naslednjega tj. IX. ljubljanskega festivala (1961), ko si utira pot *bienalno programsko prireditveno zaporedje*: sodobni balet — sodobna opera. Če je bil v ospredju pozornosti leta 1960 *baletni* festivalni program, se je naslednje leto premaknilo programsko težišče na *operne* predstave.

Vzporedno so se razpletale v Križankah še *druge pobude*. Gre za nekatere poskuse npr. med drugim za lažjo programsko smer jesenske »Vedre Ljubljane« s težiščem na operetnih in komedijskih predstavah. Poskus se ni posrečil. Naleteli smo delno na odpor v določenem krogu slovenske kulturne javnosti. Razen tega so ponagajali hladni septembrski večeri v letnem gledališču v Križankah, ki so pregnali predstavo v operno gledališče, kar pa ni bilo v skladju s programom predstav in prireditev na prostem tj. v letnem gledališču ali preddverju Križank. Zato je bila II. »Vedra Ljubljana« hkrati tudi *poslovilna*.

4. april 1962 je prinesel organizacijsko preosnovo: *rojstvo »Prireditvene poslovalnice Festival«*. Nedvomno je ta sprememba blagodejno vplivala na nadaljnje razvojne možnosti križanskih poletnih prireditev. Festival nima več različnih oddelkov, ki so dotlej delovali v njegovem okviru v času 1955—1961. Med drugim je omeniti zlasti zelo uspešno Eksperimentalno gledališče s predstavami v prenovljeni Viteški dvorani ter oddelek za kulturno in družabno vzgojo.

Posebno trd oreh je pomenilo vprašanje prireditvenih *lokacij*. Ob *prvem festivalu 1953* smo sanjali o vrtu Doma JLA. Sodili smo, da smo odkrili »Ameriko«, da je vprašanje lokacije rešena stvar. Srčkana naivnost. Okolje je bilo tukaj res prijetno. O specifičnosti, ki je neogibno vezana na festivalne zasnove in tradicije, pa nobenega sledu. Razen tega usodna motnja: pretesen oder. Ob »Rigolettu« npr. so se drevesna debela kar zibala na odru. Nastopajoči so morali skrbno paziti, da jih niso prekucnili. Pa še nepretrgani piski železniških lokomotiv z onstran ceste. Pravljica o prvi festivalni lokaciji je žalostno mrknila še ob dežju, ki nas je preganjal v operno hišo.

Drugi festival 1954. Uprizoritveno težišče se je premaknilo v značilno okolje zgodovinskih Križank, ki pa so se že porajale izpod rok velikega mojstra arh. J. Plečnika. Oder smo postavili na spodnji del *Trga francoske revolucije*. Lokacija je bila primernejša. Z železniškega hrupa nas je zane-

slo v mirno, dostojanstveno zavetje ljubljanske vseučiliške in kulturne četrti. Še zmerom pa je prevladoval vtis improvizacije. Razsežnostj odra in orkestrskega prostora so motile s svojim nesorazmerjem. Preneznamen padec trga je oteževal oblikovalcem na zadnjih sedežih razgled do odra. Pa še razne težave tehnične narave. Naliv ob »Morani« je odplaval tudi drugo festivalsko lokacijo na prostem.

Pomislili smo na *Novi trg*. Zaključena celota. Padec bi zaradi razglednosti ustrezal. Pa tista odprtina proti Ljubljani? Kako bo kaj z akustiko? Zaskrbelo nas je. Načrt je terjal preveč investicijskih sredstev. Zato je splaval po vodi.

Med tem pa so že rasle *Križanke*. In zorele v monumentalno umetnino pod Plečnikovo mojstrsko roko. Knez vrhunske estetike na Slovenskem je izlil tukaj iz stvariteljske intuicije in ko v slutnji bližajočega se konca svoj najzlahtnejši biser. Njihovo *preddverje* je dognano v svojem prostoru in podobi. Akustiki ni kaj oporekati. Kot ustvarjeno je za prireditve in predstave intimne, komorne narave. Danes je *preddverje* turistična atrakcija, zlasti v poletnih mesecih, ko je zvečer bogato razsvetljeno.

Prehod pod arkadami nas pripelje v *letno gledališče*. Namenjeno je dramskim, opernim ter baletnim in filmskim predstavam ter nastopom domačih in inozemskih folklornih ansamblov. Prva predstava je bila v tem prijaznem kulturnem okolju 11. junija 1955.

Preddverje in *letno gledališče* sta osnovni lokaciji ljubljanskih festivalov. V resnici pa pomenita le eno lepотно doživetje. Povezani sta tako, da ni mogoče misliti na dve sočasni festivalni prireditvi v *preddverju* ter hkrati v *letnem gledališču*.

Tudi ljubljanski *grad* nas je vabil. Z dr. Kreftom ter inž. Francem smo tavalili pozimi 1955 po snegu in stikali za najprimernejšim grajskim kotičkom zaradi predvidene uprizoritve »Tugomerja« ali »Celjskih grofov«. Toda stvari niso tako preproste. Pomislili smo na to, da je treba zaradi odzivnejše udeležbe olajšati dostop na *grad* (vzpenjača, žičnica, dvigalo). Razen tega še ustrezná električna osvetljava za uprizoritvene namene. Tedaj ni bilo mogoče zagotoviti večmilijonskih finančnih sredstev.

V stalnem sestavu *Križank* ne bi smeli prezreti festivalnih predstav v zgodovinski Vi-

teški *dvorani* in v malem dvorišču za križansko cerkvijo, ki ga je krstil virtuoz arhitekture J. Plečnik glede na osvetljavo z nad 200 žarnicami za »peklenško« dvorišče. Prav tu so bili tudi nekateri simpoziji v zvezi s festivalnimi vprašanji.

Vzporedna lokacija je bilo *rotovško arkadno dvorišče*. Ljubko intimen prostor, tedaj namenjen predvsem komornim koncertom. Sredi festivalne prazničnosti je posijal zadnja leta nov lokacijski biser: *rotovski atrij*. Pomembni folklorni nastopi so tudi v obsežni *dvorani tivolskega doma*.

V primeru neugodnih vremenskih razmer smo se zatekali v operno in dramsko gledališče, pa tudi v *dvorani Slovenske filharmonije* in hotela Union. Vprašanje rezervne lokacije pa danes ni več tako pereče, saj je mogoče ostrešenje letnega gledališča v *Križankah*.

Pred 17 leti smo bili torej še kar pogumni. Seveda ni manjkalo malodušnih »poklicnih« dvomljivcev. Godrnjavsalj so. In nas pošiljali med važiče. Zares prijazen poklon. Karavana pa se je pomikala dalje. Pričevanje naših dni: festivalno kulturno seme se je bujno razraslo. Prireditve v edinstveno privlačnih *Križankah* so se globoko zasedrale v zavest kulturnega slovenstva. Pretopile so se z njihovim lepotnim čarom. Tedaj tvegana zamisel se ni spridila v bedno pravljico. Blišč *Križank* rase iz leta v leto in z njimi redne poletne kulturne prireditve rastoče kvalitete.

Mednarodno slóves Ljubljane so zadnja leta širile in krepile pomembne športne prireditve v *Tivolski dvorani*. Ne bi pa smeli prezreti ali omalovaževati ustreznega deleža, ki pripada v tem pogledu tudi edinstvenemu čaru in žaru naših *Križank*:

Ko vkopan ob vhodu postojim,
v lepote *preddverne* strmim:
tu naše so torej *Križanke*.

Med stebri tam levo soho uzrem:
mojster — umetnik,
stvarjalec njihov silni — Jože Plečnik.

Poslednjič starčevske je sile stisnil
v sladko bolečino,
ko da iz školjke zajel je srčno biserno
žlahtnino.

Namenil je rodu svojemu najlepše
pisanke:
iz srčne zato je krvi ustvaril *Križanke*.